

JAROSŁAW ROMINKIEWICZ

ORCID: 0000-0002-2999-8455

Uniwersytet Wrocławski

13 NOWELA JUSTYNIANA *O PRETORACH LUDU*

Abstrakt: Tekst poświęcony jest 13 noweli Justyniana *O pretorach ludu*, wydanej w 535 roku. Autor artykułu zamieścił w nim pierwszy polski przekład tej noweli, wzbogacony o zwięzły komentarz. W konstytucji tej cesarz utworzył nową magistraturę – pretora ludu (*praetor plebis*) – która zastąpiła dotychczasowego prefekta straży (*praefectus vigilum*). Nowy urzędnik miał odpowiadać bezpośrednio przed cesarzem, a nie, jak jego poprzednik, przed prefektem Konstantynopola. Pretor ludu miał być organem policyjnym i jurysdykcyjnym w sprawach dotyczących kradzieży, zabójstw, cudzołóstw, porwań i temu podobnych przestępstw. Miał również chronić obywateli i ich mienie przed pożarami.

Słowa kluczowe: prawo rzymskie, Justynian, Nowele Justyniańskie, nowela 13, pretor ludu, *praetor plebis*, *praefectus vigilum*

WPROWADZENIE

Cesarz Justynian interesował się zarządzaniem państwem i podejmował reformy zarówno na peryferiach cesarstwa, jak i w stolicy, wprowadzając instytucje inspirowane dawną epoką rzymską¹. Wiązało się to z ogólnym ideologicznym podejściem cesarza do odbudowy imperium rzymskiego w sensie nie tylko teryto-

¹ Szerzej na temat Justyniana i jego epoki zob. m.in. Ch. Diehl, *Justinien et la civilization byzantine au VI siècle*, Paris 1901; J. Moorhead, *Justinian*, London 1994; B. Rubin, *Das Zeitalter Justinians*, t. 1, Berlin 1960; t. 2, Berlin-New York 1995; J.W. Barker, *Justinian and the Later Roman Empire*, Madison 1966; R. Browning, *Justinian and Theodora*, London 1971 (polskie wydanie: *Justynian i Teodora*, przeł. M. Boduszyńska-Borowikowa, Warszawa 1977); R. Bonini, *Introduzione allo studio dell'età giustiniana*, Bologna 1980; J.A.S. Evans, *The Age of Justinian. The Circumstances of Imperial Power*, London-New York 1996; O. Mazal, *Justinian I. und seine Zeit. Geschichte und Kultur des byzantinischen Reiches im 6. Jahrhundert*, Köln-Weimar-Wien 2001; P. Maraval, *L'empereur Justinien*, Paris 2003; M. Meier, *Justinian. Herrschaft, Reich und Religion*, München 2004; G. Tate, *Justinien. L'épopée de l'Empire d'Orient, 527–565*, Paris 2004; J.A. Evans, *Emperor Justinian and the Byzantine Empire*, Westport 2005 (polskie wydanie: *Justynian i Imperium Bizantyńskie*, przeł. B. Godzińska, Warszawa 2008); *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, red. M. Maas, Cambridge 2005; P. Sarris, *Economy and Society in the Age of Justinian*, Cambridge 2006; P.N. Bell, *Social Conflict in the Age of Justinian. Its Nature, Management, and*

rialnym, lecz także instytucjonalnym. Nie oznaczało to jednak ślepego naśladowania dawnych instytucji rzymskich, ponieważ celami Justyniana były rozwiązanie konkretnych problemów i poprawienie funkcjonowania państwa. W celu zapewnienia porządku i bezpieczeństwa w stolicy cesarz wprowadził na mocy noweli 13 z 15 października 535 roku nowy urząd — *praetor plebis*², który zastąpił dotychczasowego *praefectus vigilum*³.

NOWELA 13. TEKST I PRZEKŁAD

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΡΑΙΤΩΡΩΝ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ

ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΤΑΙΣ

<Προοίμιον> Τὸ τῶν λαμπροτάτων τῆς ἀγρυπνίας ἀρχόντων ὄνομα, σεμνόν τε καὶ τοῖς πάλαι Ῥωμαίοις γνωριμώτατον ὄν, οὐκ ἴσμεν ὅπως εἰς ἀλλοίαν μετέστη προσηγορίαν καὶ τάξιν. ἡ μὲν γὰρ πάτριος ἡμῶν φωνὴ *praefectos vigilum* αὐτοὺς ἐκάλεσε, τῇ τῶν ἀγρυπνούντων καὶ οὐδὲν ἀνερεύνητον καταλιμπανόντων ἀνθρώπων ἀρχῇ τοὺτους ἐπιστήσασα. ἡ δέ γε Ἑλλήνων φωνὴ οὐκ ἴσμεν ὅθεν ἐπάρχους αὐτοὺς ἐκάλεσε τῶν νυκτῶν, ὥσπερ ἀναγκαῖον ὄν ἡλίου μὲν ὡς ἔοικε δύνοντος ἐξανίστασθαι τὴν ἀρχήν, παύεσθαι δὲ ἀνίσχοντος. Τί γὰρ ἂν εἶη, διότι τὸ τῶν νυκτῶν προσέθηκεν ὄνομα; εἰ μὲν γὰρ ὡς ταύτης μόνης τῆς ἀρχῆς τῶν ἐν νυξὶν οὐκ ὀρθῶς πραττομένων ἐπιμελουμένης καὶ περινο στούσης τὴν πόλιν ταύτην ἔσχε τὴν προσηγορίαν, ἀλλ' στούσης τὴν πόλιν ταύτην ἔσχε τὴν προσηγορίαν, ἀλλ' αὐτὸ δὴ τοῦτο καὶ τὴν πολιαρχίαν ὀρῶμεν πράττουσαν, ὥστε οὐδὲν ἦν τὸ κωλύον τό γε ἐπὶ τῇ προσηγορίᾳ ταύτῃ καὶ τὴν ἀρχὴν ἐκείνην τούτῳ τῷ ὀνόματι καλεῖν. εἰ δὲ διηρησθαι τὰς ἀρχὰς οἴονται καὶ τὸν μὲν ἐνδοξότατον ἑπαρχον τῆς εὐδαίμονος ταύτης πόλεως εἶναι τῆς ἡμέρας ἄρχοντα, τοὺς δὲ ἄλλους τῆς νυκτός, σφόδρα τῶν εἰκότων ἀπεπλανήθησαν, τὴν ὀρθότητα τῶν ὀνομάτων οὐκ ἴσμεν [δὲ] ὅπως διαφθείραντες. ταύτῃ τοι καὶ τὴν προσηγορίαν ταύτην ζοφώδη τε οὖσαν καὶ σκοτεινὴν καὶ τῆς νυκτός ἐπώνυμον εἰκότως ἀποφεύγουσιν ἅπαντες καὶ ποινὴν τὴν χειροτονίαν ἡγοῦνται καὶ οὐδὲ βασιλικῶν ἀξίαν συμβόλων εἶναι νομίζουσιν.

Mediation, Oxford 2013; P. Heather, *Rome Resurgent. War and Empire in the Age of Justinian*, New York 2018; C. Koehn, *Justinian und die Armee des frühen Byzanz*, Berlin-Boston 2018.

² Na temat tego urzędnika zob. R. Guiland, *Etudes sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin. Sur les titres du Bas-Empire byzantin: préteur du peuple, skoutérios ou porte-bouclier, protokomès ou premier comte*, „Revue des Etudes Sud-Est Europeennes” 7, 1969, nr 1, s. 81–89 = R. Guiland, *Titres et fonctions de l'Empire byzantin, Variorum Reprints, Nr XXV*, London 1976; E. Franciosi, *Riforme istituzionali e funzioni giurisdizionali nelle novelle di Giustiniano. Studi su Nov. 13 e Nov. 80*, Milano 1998; A. Γκουτζιουκώστας, Ο πραιτωρ του δήμου/των δήμων, „Βυζαντινά” 2004, nr 24, s. 133–166.

³ Na temat tego urzędnika zob. P. Kołodko, *The Powers and Significance of the Prefect of the 'Vigiles' ('praefectus vigilum') in Ancient Rome*, „Zeszyty Prawnicze” 12, 2012, nr 4, s. 199–214.

1. Ἡμεῖς οὖν τὸ πρᾶγμα ὡς ἐχρῆν θεωρήσαντες ᾤθημεν χρῆναι τὴν ἀρχὴν διὰ ταύτην ἐξ αὐτῆς ἀρξαμένην τῆς προσηγορίας εἰς τὸ πᾶν ἀνεγεῖραι τε καὶ κατακοσμήσαι. καὶ νυκτέπαρχον μὲν μηδένα τοῦ λοιποῦ παντελῶς καλεῖσθαι· ἐπιμελήσονται γὰρ καὶ τῶν ἐν ἡμέρᾳ καὶ τῶν ἐν νυκτὶ παρὰ τὸ προσῆκον πραττομένων. Ἐπειδὴ δὲ τοὺς πάλαι Ῥωμαίους σφόδρα.

1) Ἐπειδὴ δὲ τοὺς πάλαι Ῥωμαίους σφόδρα τὸ τοῦ πραίτωρος ἥρεσεν ὄνομα, διὰ τοῦτο ᾤθημεν αὐτοὺς praetoras plebis δεῖν ὀνομάσαι τοὺς ἐπὶ τῇ φυλακῇ τε καὶ εὐταξίᾳ τεταγμένους καὶ τὴν δημώδη καθιστᾶν ἰσχύοντας ἀταξίαν. καὶ ὥσπερ ἕτεροι praetores εἰσὶν ἐν τῇ συγκλήτῳ βουλῇ οἱ τῶν ἐλευθεριῶν καὶ τῶν ἐπιτροπῶν καὶ τῶν τοιούτων προκαθήμενοι, οὕτως ἔστωσαν καὶ οὗτοι πραίτωρες τῆς ἐπὶ τῶν δήμων ὀρθότητος, καὶ τῇ μὲν ἡμετέρᾳ φωνῇ praetores plebis προσαγορευέσθωσαν, τῇ δὲ ἐλλάδι ταύτῃ καὶ κοινῇ πραίτωρες δήμων. Τὸ δὲ τοῦ πραίτωρος ὅπως ἐστὶ σεμνόν, ὅπως οὐ πόρρω καθέστηκεν ὑπατείας, ὅπως ἐγγύτατα τοῦ νόμου τέτακται, δηλοῦσιν οἱ νόμοι, τῇ τε ὑπατείᾳ παραξέζαντες τοὺς πραίτωρας δευτέραν τε αὐτοῖς μετὰ τὸν νόμον δόντες τὴν τάξιν. καὶ ὥσπερ τὸ παλαιὸν ὕπατοί τε ἦσαν οἱ τῆς μεγίστης ἐξάρχοντες βουλῆς δήμαρχοί τε οἱ τὸν δῆμον ἡνιοχοῦντες, οὕτω δὴ καὶ νῦν ἔστωσαν πραίτωρες μὲν συγκλήτου οἱ τὰ ἔμπροσθεν ἡμῖν εἰρημένα πράττοντες, πραίτωρες δὲ τῶν δήμων οἱ τῆς εὐταξίας αὐτῶν ἀντιλαμβανόμενοι καὶ τοῦ συμφέροντος εὐταξίας αὐτῶν ἀντιλαμβανόμενοι καὶ τοῦ συμφέροντος αὐτοῖς προνοοῦντες.

2) Ἀμέλει τὴν ἀρχὴν ταύτην πάλαι σεμνὴν οὔσαν καὶ ἐπὶ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης πολιτευσαμένην λαμπρῶς, ἐπὶ τῶν χρόνων οὐ μόνον οὐς οἱ αὐτοκράτορες ἔσχον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐτι πορρωτέρω, καὶ ἡ μεγάλη πόλις αὕτη δεξαμένη τὴν ἀρχὴν οὐκ εὐκαταφρόνητον. ἔσχε. τοιγαροῦν οὐδὲ ἐν πολλῷ πρεσβυτάτοις χρόνοις μεμαθήκαμέν τινες τὰς μεγάλας τῶν ἀρχῶν διαχειρίσαντας, αἱ περὶ τὴν βασιλείαν εἰσὶν, εἴτα ὕστερον οὐκ ἀπαξιώσαντας ἐπὶ τούτου τοῦ φροντισματος γενέσθαι. Κατὰ μικρὸν δὲ οὕτω τὸ πρᾶγμα εὐτελὲς ᾤθη καὶ ἄξιον οὐδενός, ὥστε οὐδὲ ἐκ συμβόλων ἡμετέρων γίνεσθαι, κεῖσθαι δὲ ἐπὶ τοῖς ἐνδοξοτάτοις ἐπάρχοις τῆς εὐδαίμονος ταύτης πόλεως, καὶ τὰ πολλὰ τοὺς ἐκ τῆς τάξεως τῆς αὐτῶν ταύτην παραλαμβάνειν τὴν ἀρχὴν καὶ διαχειρίζειν αὐτὴν τὸν πάντων κάκιστον τρόπον. Καίτοιγε εἴ τις θεάσαιτο τὸ τῆς ἀρχαιότητος αὐτῆς σύμβολον, σφόδρα αὐτήν, ὅποια τὸ πρότερον ἦν, καὶ ἐκ τῶν νῦν ὄντων μαθήσεται. ἔστι γὰρ αὕτη δικαστήριον ἴδιον καὶ τάξις, κομμενταρησίους τε ἔχουσα καὶ τᾶλλα πάντα, καὶ τάξις, κομμενταρησίους τε ἔχουσα καὶ τᾶλλα πάντα, ὅποσα σχεδὸν τῇ πολιarchίᾳ παρὰ τῶν νόμων ἀφώρισται.

2. Ἐπειδὴ τοίνυν ἡμεῖς πάντα διερευνώμενοι τὰ γενόμενα πρόσθεν σπεύδομεν εἰς καλλίονα τάξιν καὶ τὴν ἀρχαίαν σεμνότητα καὶ τὴν τούτου τοῦ πράγματος ἐπαναγαγεῖν εὐκοσμίαν, ἵνα μὴ κλοπαί τε παρ' αὐτῶν γίνοντο συχναὶ καὶ κοινωνίαι πρὸς τοὺς κλέπτοντας, καὶ αἱ κρίσεις ἐκμελεῖς τε καὶ ἐξίτηλοι καὶ οὐδ' ἐνός ἄξια προέρχοντο λόγου, διὰ τοῦτο ᾤθημεν τὰ περὶ αὐτὴν διορίσασθαι. Ἐνενοήσαμεν γὰρ ὥς, εἰ χρηματικῶν ἕνεκεν δικῶν, ἐν αἷς οὐκ ἐν μεγίστοις ἐστὶν ὁ κίνδυνος, ἀλλ' ἐν χρήμασι μόνοις, ὅμως ἀρχαί τε δικάζουσιν αἱ μέγιστα καὶ πολλάκις καὶ συνδικασταὶ δίδονται καὶ μυρία φροντίδες ἡμῖν εἰσὶν ὑπὲρ τοῦ μὴ τὰ

πράγματα χωρίς κρίσεως προΐεναι, πῶς οὐ προσήκόν ἐστιν ἐπὶ δικασταῖς, οἷς ἐπὶ ταῖς ψυχαῖς τῶν κρινομένων ἐστὶν ὁ κίνδυνος, πᾶσαν θέσθαι πρόνοιαν, ὅπως ἂν τινος ἄξιοι γίνοντο λόγου, μή ποτε ψυχὴν ἀπολέσαιεν ἀνθρώπου τικτομένου μὲν ἅπαξ, ἀναλαβεῖν δὲ αὐτὴν ἐπὶ ἀπολέσειεν οὐκ ἰσχύοντος; ἀναλαβεῖν δὲ αὐτὴν ἐπὶ ἀπολέσειεν οὐκ ἰσχύοντος;

3. Πρῶτον μὲν οὖν θεσπίζομεν, μηδένα παντελῶς ἐπὶ τὴν εἰρημένην ἀρχὴν παρίεναι, πρὶν ἢ παρ' ἡμῶν σύμβολα τοῦ φροντισματος λάβοι, καὶ μηδενὶ λόγῳ τολμᾶν ἔξω βασιλικῶν συμβόλων ἐπὶ τὸ φρόντισμα τοῦτο χωρεῖν, ἀλλ' ἀναμένειν τὴν βασιλείαν καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἐν γράμμασι ψῆφον. Ἡμεῖς γὰρ οὐδενὶ τὴν εἰρημένην ἀρχὴν παραδώσομεν πλὴν εἰ μὴ τῶν μεγαλοπρεπεστάτων ἰλλουστρίων ἢ τῶν περιβλέπτων κομήτων consistorianῶν ἢ τῶν λαμπροτάτων τριβούνων τῶν πραιτωριανῶν καὶ νοταρίων οἱ ταύτην παραλαμβάνοντες εἶεν, ἢ ἄλλως ἀρχὰς ἄρξαντες καὶ φανέντες ἡμῖν ἐπιτήδειοι καὶ τῆς παρ' ἡμῶν ἄξιοι μαρτυρίας· ὥστε αὐτοὺς τὴν εἰρημένην ἔχοντας σεμνότητα καὶ τιμὴν ἀντιλαμβάνεσθαι τοῦ δικαίου, μάλιστα ἐπεὶ περὶ ὑπὲρ ψυχῶν ἐστὶν ὁ ἀγών, καὶ τά γε πολλὰ φονικαῖς εἰώθασι δίκαις διαιτᾶν καὶ ταῖς περὶ μοιχειῶν καὶ ἐφόδων καὶ ἀρπαγῶν καὶ εἴ τι τοιοῦτόν ἐστιν.

1) Ὡστε δεῖ τὸν τῶν τηλικούτων ἐγκλημάτων προκαθήμενον ἄνδρα εἶναι πανταχόθεν σεμνόν τε καὶ ἀνεπίληπτον καὶ τοιαύτης ἀκροάσεως ἄξιον, τε καὶ ἀνεπίληπτον καὶ τοιαύτης ἀκροάσεως ἄξιον, καὶ πάσης ἀπέχεσθαι κλοπῆς [ἦτοι δωροδοκίας, δοσοληψίας] καὶ καθαρὰς ἔχειν τὰς χεῖρας. ἔχειν δὲ δὴ καὶ ἀρεδρον τῶν δοκίμων ἓνα. καὶ γὰρ οὐδὲ ἔξω παραμυθίας αὐτοὺς τῆς ἀποχρώσεως καταλείψομεν, ἀλλὰ ἀνὰ decem librarum <auri> αὐτοῖς προφάσει ἀνόνων ἔτους ἐκάστου δώσομεν, ὥστε αὐτοὺς τούτοις ἀρκουμένους μηδεμιᾶς ἀνασχεῖσθαι κλοπῆς ἢ καπιλείας. Ἀλλὰ μηδὲ ἐπὶ δόσει γίνεσθαι παντελῶς, καθάπερ ἐν τισιν ἐγίνετο χρόνοις, μηδὲ προΐεσθαι χρυσίον μηδενί. ἐν ἴσῳ γὰρ ἐγκλήματι γενήσεται καὶ ὁ δοῦς τινι προφάσει τῆς ἀρχῆς καὶ ὁ, ἐπειδὴν γένοιτο, παρά τινος λαβεῖν ἀνασχόμενος, καθὰ καὶ τῷ δοθησομένῳ παρ' αὐτῶν ὅρκῳ δηλωθήσεται.

4. Μεμαθήκαμεν δὲ αὐτοῖς πρὸς ὑπουργίαν εἶναι τάγματα πονηρά, φαινὲν δὲ ληστογνώστας τε καὶ βενεφικαλίους καὶ βαλαντιοτόμους καὶ ἕτερον πλῆθος, ὧν ἕκαστον προσήκόν ἐστι κεκολάσθαι μᾶλλον ἢ τοιαῦτα βιοῦν. οὐδὲ γὰρ τὸ τῶν ληστογνώστων τοῦτο τοιοῦτόν ἐστιν ὡς ἐπ' ἀγαθῷ τι πράττειν, ἀλλ' ἐπὶ τοιοῦτόν ἐστιν ὡς ἐπ' ἀγαθῷ τι πράττειν, ἀλλ' ἐπὶ τούτῳ μόνον γινώσκουσι τοὺς κλέπτας, ἐφ' ᾧ τι κέρδος ἑαυτοῖς τε καὶ τοῖς ἄρχουσιν αὐτῶν θηρᾶν. Ἄπερ ἅπαντα προσήκει τοὺς νῦν παρ' ἡμῶν εἰς τὴν πραιτοῦραν τοῦ δήμου παρίοντας μισῆσαι καὶ ἀποστραφεῖναι, καὶ καθαφαῖς χρῆσθαι ταῖς χερσί, καὶ ἐπεξίεναι πᾶσι τοῖς προσαγγελλομένοις εἴτε περὶ κλοπῆς εἴτε περὶ τῶν ἄλλων ἀμαρτημάτων, καὶ τὴν πόλιν ἡμῖν ἐκκαθαίρειν τῶν τὰς κλοπὰς ἐργαζομένων θηρίων, καὶ ἀνδράσι σπουδαίοις χρῆσθαι πρὸς ταῦτα ὑπουργοῖς, καὶ τῇ οἰκείᾳ τάξει προσφέρεσθαι προσηκόντως, ὥστε δέος αὐτοὺς ἔχειν τοῦ σφῶν αὐτῶν ἄρχοντος καὶ ἅπαντα πράττειν μετὰ σφοδρότητός τε καὶ εὐνοίας. εἰ γὰρ βουλευθεῖεν ὀρθῶς διαγίνεσθαι καὶ τῆς ἐπ' αὐτοῖς ἀξίως κρίσεως, οὔτε πολλοὶ τινες οἱ κλέπτοντες ἔσονται, τὰ φώριά τε θάπτον εὑρεθήσεται, οἱ τε ἀμαρτάνοντες ἐλάττους γενήσονται, δεδιότες ἀρχὴν ἣν οὐκ ἂν τις ὦνήσαιτο χρημάτων.

1) Ἀλλὰ καὶ ἐγκλημάτων, κἂν εἰ σφοδρότατα εἴη, κατακούσονται, καὶ τοὺς δημοτικούς καταστήσουσι θορύβους, οὐ τῷ τῆς ἐνδόξου ταύτης καὶ βασιλίδος ἄρρύβους, οὐ τῷ τῆς ἐνδόξου ταύτης καὶ βασιλίδος ἄρχοντι πόλεως, ἀλλ' ἡμῖν αὐτοῖς ὑπηρετούμενοι, καὶ πάσης ἀξιούμενοι παρ' αὐτοῦ τιμῆς, ὡς ἄρχοντες ἐλάττους παρὰ μείζονος ἄρχοντος. ἐπικουφίσουσὶ τε αὐτῷ τὰς φροντίδας, οὐδὲν αἰρούμενοι πράττειν ὅπερ οὐκ ἔστιν ἀνδρῶν ἀγαθῶν καὶ βασιλικῆς μαρτυρίας ἄξιον. Εἰ δέ ποτε συμβαίῃ (τοῦτο ὅπερ ἀπευχόμεθα) γενέσθαι τινὰ κατὰ τὴν πόλιν ἐμπρησμόν, δεῖ καὶ αὐτοὺς παρεῖναι καὶ ὑπουργεῖν καὶ μέγιστον τοῦτο ἔργον ἔχειν τὸ τοὺς κλέπτοντάς τε καὶ ὑφαιρουμένους τὰ τῶν ἀτυχούντων ἀποσοβεῖν καὶ περισώζειν καθ' ὅσον εἰσὶ δυνατοὶ τὰ πράγματα τοῖς ὑπὸ τοῦ πυρὸς βιαζομένοις. Καὶ γὰρ εἰ περὶ ταύτην τὴν ἀρχὴν διαγένοιτο σπουδαίως, μείζων αὐτοὺς ὑποδέξεται θρόνος καὶ ἀρχὴ σεμνοτέρα. καὶ εἴσονται, πόσον ἔστι τὸ μετὰ σεμνότητος ζῆν, ἢ ταύτης μὲν περιφρονεῖν, χρησθαι δὲ πολλαῖς ταῖς χερσὶ καὶ δι' αὐτῶν ἀσεβεῖν, καὶ ἀπορεῖν ὕστερον, διότι μηδὲν τῶν οὕτως ἀθροιζομένων πέφυκε μένειν. ἀλλὰ κακῶς τε συλλέγεσθαι καὶ αὐτίκα διαπόλλυσθαι. Ὅπως τοίνυν τοὺς ἡμετέρους ὑπηκόους ὠφελῆσαιμεν, διὰ ταύτην ὤηθημεν τέρους ὑπηκόους ὠφελῆσαιμεν, διὰ ταύτην ὤηθημεν χρῆναι τὴν πρόφασιν καὶ παραψυχὴν τοσαύτην αὐτοῖς δοῦναι καὶ ἄνδρας τετιμημένους εἰς μέσον ἀγαγεῖν, ὅπως ἂν τῆς αὐτῶν ἀρετῆς αἰσθηται τὸ ὑπήκοον. Ἐξοῦσι δὲ οἱ περίβλεπτοι τῶν δήμων πραίτωρες καὶ πάρεδρον τῆς ἡμετέρας ἐπ' αὐτοῖς κρίσεως, καθάπερ εἵπομεν, ἄξιον.

5. Παρέσονται δὲ αὐτοῖς καὶ ἀνὰ εἴκοσι στρατιῶται καὶ ἀνὰ τριάκοντα ματρικάριοι, οὓς δὴ νῦν ἡμεῖς κατεστήσαμεν, ταῖς διατυπώσεσιν ὑπηρετούμενοι ταῖς αὐτῶν καὶ, εἴ που δέοι, καὶ τοὺς ἀκοσμοῦντας ἐπέχοντες καὶ τῷ προσήκοντι σχήματι παραδιδόντες τὸ πολίτευμα. Δεῖ δὲ αὐτοὺς ἐπίστασθαι σαφῶς, ὡς ἐὰν καθαρὸς ἑαυτοὺς τηροῖεν, τὴν τε ἐκ θεοῦ συμμαχίαν ἔξοῦσι τῆς τε παρ' ἡμῶν εὐμενείας οὐκ ἀποτεύζονται, μακρότερα τε αὐτοῖς ἔσται τὰ τῆς ἀρχῆς. τίς γὰρ ἂν τὸν καλῶς τε καὶ ὀρθῶς διαγιγνόμενον ἀμείβειν ἐθελήσειεν;

6. Ἀλλὰ κἂν εἰ παραπεμφθεῖ τις αὐτοῖς ἐκ τοῦ δικαστηρίου τοῦ λαμπροτάτου ἐπάρχου τῆς εὐδαίμονος ταύτης πόλεως, ἐφ' ᾧ τιμωρίαν ὑποσχεῖν, ἀκριβῶς ἀναζητεῖτόλεως, ἐφ' ᾧ τιμωρίαν ὑποσχεῖν, ἀκριβῶς ἀναζητεῖτωσαν τὴν αἰτίαν καὶ μανθανέτωσαν, ἐφ' οἷς ἀναιροῦσι τὸν ἄνθρωπον ἢ ἀφαιροῦνται μέλους ἢ τινος τοιούτου, πυνθανόμενοι καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ ἐνδοξοτάτου ἐπάρχου, εἰ καὶ τοῦτο συνίδοιεν, ὥστε αὐτοὺς ἀκριβῶς ἐξενεγκεῖν τὴν ψῆφον ἢ ψυχῆς ἢ μέλους τινὸς ἀφαιρουμένην τὸν παραπεμπόμενον.

1) Ὡς περ δὲ τοὺς περιβλέπτους πραίτωρας τῶν δήμων τηλικαύταις ἐτιμήσαμεν δωρεαῖς, ἀξιώσαντες αὐτοὺς καὶ συμβόλων ἐκ τῆς ἡμετέρας προϊόντων χειρὸς καὶ σιτήσεως καὶ προσηγορίας τοσαύτης καὶ τῶν ἄλλων, ὅποσα ἔμπροσθεν εἴρηται· οὕτως αὐτοὺς ἀπαιτοῦμεν ἀντιδιδόναι ἡμῖν τὴν ἑαυτῶν καθαρότητα καὶ τὴν ἐν ἅπασιν ἀγρυπνίαν καὶ τὸ πάντα πράττειν ἴσῳ καὶ δικαίῳ λογισμῷ καὶ καθαρᾷ τῇ χειρὶ. Εἰ γάρ τι φανεῖεν πλημμελοῦντες καὶ ἢ κλέπτοντες ἢ τῶν κλεπτόντων νεχόμενοι ἢ μὴ πᾶσιν ἐπεξιόντες τρόποις καὶ τοὺς μὲν ἀξίους θανάτου τιμωρούμενοι, τοὺς δὲ μετριώτερα πράττοντας ἐξελαύνοντες τῆς μεγάλης ταύ-

της πόλεως, ἔνθα ἂν ἡμεῖς προστάξαμεν· ἴστωσαν, ὡς αὐτοὶ τὸν ὑπὲρ τούτων ὑφέξουσι λόγον, οὐ θεῶ μόνον, ἀλλ' ὑπὲρ τούτων ὑφέξουσι λόγον, οὐ θεῶ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἡμῖν, καὶ ἔνοχοι γενήσονται καὶ ζημίᾳ πάσῃ τοῖς ὑπηκόοις συμβαινούσῃ καὶ τῇ παρ' ἡμῶν ἀγανακτήσει καὶ τῷ θάπτῳ ἀτίμως ἐξεληλάσθαι τῆς ἀρχῆς· ἡμῶν διὰ τοῦτο καὶ πόνους ὑποστάντων καὶ δαπάνης μεγάλης ἀνεχομένων, ἵνα μή τιτι τῶν ἡμετέρων ὑπηκόων ἐπενεχθεῖ τις συκοφαντία καὶ χρημάτων ἢ ψυχῆς ἀπώλεια καὶ ὅσα τοιαῦτα καθέστηκεν, ἀλλὰ πάντα ὑπὸ κρίσιν γένοιτο τὴν προσήκουσαν. <Επίλογος.> Ταύτην οὖν ἅπαντες ἡμῶν τὴν βουλὴν διὰ τοῦδε τοῦ θεοῦ κηρύγματός τε καὶ νόμου γινώσκοντες, καὶ ὅτι τῶν συμφερόντων ὑμῖν οὐδ' ὅτι οὖν παραλιμπάνομεν, τῆς ἡμετέρας ὑπερέχεσθε βασιλείας, οὕτως ὑμῶν κηδομένης, οὕτως οἰκειουμένης τὰ ἐφ' ἐκάστῳ συμβαίνοντα, οὕτω τὴν πατρικὴν ἐφ' ἅπασιν ὑμῖν διατηρούσης πρόνοιαν.

Proponatur Constantinopoli civibus nostris.

Dat. [XVI] id. Octobr. Constantinopoli [dn.] Belisario v. c. cons. ind. XIV.

O PRETORACH LUDU

WSTĘP

Godność najznakomitszych prefektów straży była starożytnym Rzymianom znana i szanowana [przez nich], nie wiemy jednak, w jaki sposób nadano im inne określenie i rangę. W naszym ojczystym języku nazwano ich mianem prefektów straży⁴, powierzwszy im urząd, ponieważ są ludźmi zachowującymi czujność i nie zostawiają niczego niezbadanym. Nie wiemy jednak, dlaczego w języku Greków nazwano ich „prefektami nocy”, tak jakby było rzeczą konieczną, że władza ta nastaje z zachodem słońca, gaśnie zaś z jego wschodem. Co było jednak przyczyną tego, że dodano słowo „nocy”? Jeśli bowiem nazwa ta wzięła się stąd, że był to jedyny urząd, który sprawował nadzór nad wykroczeniami popełnianymi nocami i patrolował miasto, to jest to dokładnie to samo, co, jak widzimy, czyni prefekt miasta. Tak więc, jeśli chodzi o ten przydomek, nic nie stało na przeszkodzie, żeby również ten urząd określono tym mianem. Jeśli bowiem uważają, że urzędy różnią się między sobą i najdostojniejszy prefekt tego najbardziej szczęśliwego miasta jest urzędnikiem sprawującym władzę w dzień, a inni nocą, pomylili się bardzo co do [ich] kompetencji i nie wiemy, w jaki sposób zniekształcili właściwe rozumienie [tych] tytułów. Dlatego też wszyscy unikają tego przydomka „nocy” jako niejasnego i niezrozumiałego i uważają wybór ten za karę, i uznają, że nie jest godny cesarskich nominacji.

⁴ W oryginale greckim pojawia się tu łacińskie określenie *praefectus vigilum*.

1. Zatem rozważywszy rzecz, jak wypada, uznaliśmy, że należy gruntownie podnieść rangę i uporządkować ten urząd, zaczynając od [jego] nazwy. W przyszłości nikt nie będzie w żaden sposób nazywany prefektem nocnym; albowiem będą oni sprawowali nadzór nad wykroczeniami, które mają miejsce i za dnia, i nocą.

1) A zatem ponieważ dawno temu tytuł pretora bardzo spodobał się starożytnym Rzymianom, dlatego postanowiliśmy, że należy nazwać mianem *praetores plebis* tych, którzy zostali powołani do strzeżenia i porządku i mogą tłumić publiczne zamieszki. I tak jak w kurii senatu są inni pretorzy, którzy przewodniczą albo w sporach dotyczących wolności, albo opieki i temu podobnych, tak są i ci oto pretorzy od sprawiedliwości ludu. W naszym języku mają być nazywani mianowicie *praetores plebis*, w greckim zaś i w tym wspólnym języku⁵ pretorami ludu⁶. Jak bowiem tytuł pretora jest szanowany, jak ustanowiony blisko [godności] konsula, jak usytuowany najbliżej prawa, pokazują przepisy łączące pretorów z konsulem, nadające im, zgodnie z prawem, drugą rangę. Tak jak dawniej byli konsulowie, którzy przewodniczyli wielkiej radzie, i trybuni ludowi, kierujący ludem, tak teraz będą mianowicie pretorzy senatu, zajmujący się sprawami, o których wspomnieliśmy niedawno, oraz pretorzy ludu, którzy pilnują jego dyscypliny i troszczą się o jego interesy.

2) Zaiste godność ta była niegdyś szanowana i w praktyce powtarzana wspólnie w starożytnym Rzymie nie tylko w czasach cesarstwa, lecz jeszcze wcześniej, i to wielkie miasto, przyjąwszy [ten] urząd, nie uważało go za godny pogardy. Dowiedzieliśmy się bowiem, że nie tak dawno urząd ten sprawowały osoby, które znajdowały się w otoczeniu cesarza, które zajmowały zaszczytne stanowiska, później jednak wzgardziły urzeczywistnieniem tego zamysłu. Stopniowo zaczęto go postrzegać jako niski i niewarty uwagi do tego stopnia, że nie był obsadzany za pomocą naszych nominacji, lecz pozostawał w gestii najznakomitszych prefektów tego najbardziej szczęśliwego miasta, a urząd ten obejmowali często ludzie z ich otoczenia i kierowali nim w najgorszy możliwy sposób. Wszelako jeśli ktoś dostrzegł oznakę jego starożytności, jego wielką niegdyś rangę, dowie się tego także na podstawie jego obecnej sytuacji. Ma on bowiem własny sąd i biuro mające urzędników⁷, i wszystko inne, co według praw przysługuje prefektowi miasta.

⁵ Cesarz ma tu na myśli tzw. *koiné* (ἡ κοινὴ διάλεκτος – *he koinè diálekτος*), czyli „wspólny dialekt”. Był on powszechną formą greki mówionej i pisanej w okresie hellenistycznym w Cesarstwie Rzymskim i we wczesnym Bizancjum. Rozpowszechnił się w wyniku podbojów Aleksandra Wielkiego w IV wieku p.n.e. i służył jako wspólny język większości mieszkańców regionu Morza Śródziemnego i Bliskiego Wschodu w następnych stuleciach. Szerzej na temat *koiné* zob. V. Bubenik, *The Rise of Koiné*, [w:] *A History of Ancient Greek: from the Beginnings to Late Antiquity*, red. A.-F. Christidis, Cambridge 2007, s. 342–345; G. Horrocks, *Greek. A History of the Language and its Speakers*, Oxford 2010, zwłaszcza s. 79–123 i 160–188.

⁶ Gr. *πραιτωρες δήμων*.

⁷ W oryginale użyto biernika *κομμενταρησίους*. Odpowiada to łacińskiemu rzeczownikowi *commentarienses*. Określano tak urzędników zatrudnionych w różnych biurach, odpowiedzialnych za dokumenty państwowe (zob. A. Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia

2. Zatem ponieważ zbadaliśmy wszystkie fakty, jakie miały niegdyś miejsce, spieszymy przywrócić temu urzędowi wyższą rangę i dawne znaczenie oraz właściwy porządek spraw. Dlatego postanowiliśmy rozstrzygnąć związane z nim kwestie, aby nie miały miejsca liczne kradzieże [popelniane] przez sprawujące go osoby i konszachty ze złodziejami i aby nie zapadały niezgodne [z faktami], marne i niewarte jednego słowa wyroki. Postanowiliśmy więc — skoro w sprawach finansowych, w których nie ma wielkiego zagrożenia, poza [utrata] samych pieniędzy, jednakże wydają w nich wyroki wielkie urzędy i często także daje się [im] współsędziów, a my mamy [z tego powodu] niezliczone troski — aby nie rozstrzygano spraw bez procesu. Czyż nie jest rzeczą właściwą dochowanie wszelkiej przezorności odnośnie do sędziów, którzy decydują o życiu oskarżonych, by zostawali nimi [ludzie] godni szacunku, aby nie odbierali życia człowiekowi, ponieważ przychodzi [on] na świat tylko raz i nie może go odzyskać, skoro je utracił?

3. Postanawiamy więc, po pierwsze, że nikt w ogóle nie obejmie wspomnianego wyżej urzędu, zanim nie otrzyma od nas pism powołujących go na to stanowisko, i nie odważy się objąć tej godności bez żadnego uzasadnienia, bez cesarskich nominacji, lecz poczeka na cesarską decyzję, wyrażoną na piśmie. My zaś nie powierzemy wspomnianego urzędu nikomu [innemu], jak tylko wspaniałym *illustribus*⁸, dostojnym *comitibus consistorianis*⁹ albo najznakomitszym trybunom pretoriańskim i notariuszom¹⁰, którzy będą godni podjąć się tego urzędu, albo pełniącym inne urzędy, którzy dali się nam poznać jako odpowiedni i godni naszego świadectwa. Jako osoby sprawujące wspomniane wyżej godności i zaszczyty powinni trzymać się kuczowo sprawiedliwości, dlatego że proces dotyczy życia [oskarżonych], zwyczajowo rozstrzygają bowiem głównie sprawy dotyczące zabójstw, cudzołóstw, napadów, porwań i temu podobnych.

1) Wypada zatem, żeby mąż przewodniczący w takich kryminalnych sprawach był pod każdym względem szanowany i nienaganny oraz godny takiego postępowania i powstrzymywał się od wszelkiej kradzieży oraz miał czyste ręce. Powinien także mieć jednego asesora, [wybranego] spośród doświadczonych osób. Oprócz tego nie zostawimy ich bez odpowiedniego wynagrodzenia, lecz każdemu z nich damy

1953, s. 398). W nowelach dość często używane są typowo techniczne łacińskie słowa, zapożyczone z łaciny i zapisane w języku greckim. Niekiedy wtrącane są także techniczne określenia zapisane w alfabecie łacińskim (zob. P. Noailles, *Les collections de nouvelles de Empereur Justinien*, t. 2, Paris 1912–1914, s. 67–73; G. Fischer, *Between Empires. Arabs, Romans and Sasanians in Late Antiquity*, Oxford 2011, s. 529–531).

⁸ Tytuł *illustris* przysługiwał w późnym cesarstwie najwyższemu urzędnikowi. Szerzej zob. A. Berger, s.v. *Illustris*, RE 1915, t. 9, szp. 1070–1085.

⁹ *Comites consistoriani* byli członkami cesarskiej rady lub *sacrum consistorium* (zob. C. 12,10).

¹⁰ Cesarz wymienia tu wojskowych i cywilnych urzędników prefektury pretorianów (zwięźle na jej temat zob. C. Kelly, *Ruling the Later Roman Empire*, Cambridge 2004, s. 71–81).

corocznie 10 libr złota z tytułu annony¹¹, aby usatysfakcjonowani tym zaniechali wszelkiej kradzieży i [wszelkiego] oszustwa.

2) Jest rzeczą niemożliwą, aby ktokolwiek został [urzędnikiem] dzięki darowiźnie, jak miało to niekiedy miejsce, albo rozdawał komuś [w tym celu] pieńiądze. Jednakowo zostanie oskarżony ten, kto zapłacił komuś za urząd, jak i ten — jeśli stanie się to faktem — kto zgodził się przyjąć od kogoś [zapłatę]. Będzie to wyraźnie zaznaczone w przysiędze, którą złożą.

4. Stwierdziliśmy, że mają [oni] do pomocy nieodpowiedni personel. Wymieniamy [wśród niego] tropicieli rabusiów i *beneficarii*¹², złodziei kieszonkowych i wielu innych, z których każdego powinno się raczej ukarać, niż utrzymywać w taki sposób. Zadanie tropicieli rabusiów nie polega bowiem na tym, aby czynić cokolwiek dobrego. Wykrywają złodziei tylko po to, aby uzyskać jakąś korzyść dla siebie i swoich przełożonych. Jest rzeczą właściwą, aby ci, którzy obejmą teraz dzięki nam preturę ludu, nienawidzili i odwrócili się od tego wszystkiego, oraz mieli czyste ręce i ścigali wszystkich oskarżonych bądź o kradzież, bądź inne przestępstwa, oraz oczyścili nam miasto od bestii dokonujących kradzieży, i korzystali z pomocy statecznych mężów, pomocnych w realizacji tych celów, i odnosili się właściwie do swoich podwładnych, aby ci bali się swego przełożonego i czynili wszystko energicznie i lojalnie. Jeśli bowiem zechcą żyć uczciwie i w sposób godny ich wyboru [na ten urząd], będzie niewielu złodziei, kradzieże będą szybko wykrywane, zmniejszy się liczba przestępców, ci bowiem będą bać się urzędu, którego nikt nie będzie mógł kupić za pieniądze.

1) Będą wysłuchiwać oskarżeń, nawet jeśli będą najbardziej gwałtowne, będą uśmierzać ludowe zamieszki, nie podlegając prefektowi tego sławnego cesarskiego miasta, lecz nam samym, uznani przez niego za godnych wszelkiego szacunku jako niżsi urzędnicy od urzędnika wyższego. Będą dodawać mu otuchy w zmartwieniach, nie podejmując żadnego działania, które nie jest godne dobrych mężów i cesarskiego świadectwa. Jeśli doprawdy zdarzy się kiedyś (czego sobie nie życzymy), że w mieście tym wybuchnie jakiś pożar, trzeba, aby byli na miejscu i nieśli pomoc, a za najważniejsze uznawali to zadanie, aby złodziei i szabrowników trzymać z dala od mienia nieszczęśników i ocalić — o ile będą w stanie — majątek dla tych, którzy doświadczyli siły ognia. Jeśli będą starannie wypełniać obowiązki związane z tym urzędem, czeka ich wyższe stanowisko i bardziej zaszczytny urząd. Poznają też, ile znaczy życie z godnością albo w pogardzie dla niej i posługiwanie się wieloma rękami, aby dzięki nim postępować bezbożnie, a potem cierpieć niedostatek. Albowiem jest czymś naturalnym,

¹¹ Na temat annony za panowania Justyniana zob. A.D. Lee, *The Empire at War*, [w:] *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*..., s. 119–120.

¹² Byli to żołnierze zwolnieni z normalnych obowiązków i oddelegowani do pomocy pretorowi ludu (zob. A. Berger, *Encyclopedic*..., s. 372; I. Avotins, *On the Greek of the Novels of Justinian. A Supplement to Liddell-Scott-Jones together with Observations on the Influence of Latin on legal Greek*, Hildesheim 1992, s. 41–42).

że żadna z rzeczy zgromadzonych w ten sposób nie jest trwała, lecz to, co osiąga się niegodziwie, podlega wkrótce całkowitemu zniszczeniu. Aby zatem wesprzeć naszych poddanych, postanowiliśmy, że z tego powodu należy nie tylko przyznać im wysokie wynagrodzenie, lecz także wystawić na widok publiczny ludzi obdarzonych zaszczytem, aby poddani dostrzegli ich zalety. Tak jak powiedzieliśmy, podziwiani zewsząd pretorzy ludu będą mieli także asesora, godnego naszego zdania o nich.

5. Pomagać im będzie także 20 żołnierzy i 30 *matricarii*¹³, których właśnie ustanowiliśmy, podlegających ich rozkazom, aby zatrzymywali — jeśli będzie to konieczne — dopuszczających się występków i przekazywali dozór [nad nimi] zgodnie z właściwym porządkiem. Jest rzeczą konieczną, żeby pretorzy ludu wiedzieli wyraźnie, że jeśli będą zachowywać się uczciwie, zarówno otrzymają wsparcie od Boga, jak i zyskają naszą przychylność, a ich urzędowanie będzie dłuższe. Kto bowiem chciałby wymienić tego, kto postępuje słusznie i uczciwie?

6. Lecz jeśli zostanie im przekazany z sądu najdostojniejszego prefekta tego najbardziej szczęśliwego miasta ktoś, kto ma ponieść karę, niech zbadają dokładnie sprawę i niech dowiedzą się, za jakie przestępstwo skazują człowieka na śmierć albo pozbawiają [go] części ciała, albo [czynią] coś podobnego, zasięgając informacji od samego sławnego prefekta, jeśli tak zdecydują, aby ogłosili prawidłowo wyrok pozbawiający odesłanego życia lub części ciała.

1) Ponieważ obdarzyliśmy podziwianych zewsząd pretorów ludu tak wielkimi przywilejami, uczyniwszy ich godnymi zarówno sporządzonych naszą ręką nominacji, publicznego utrzymania, tak wielkiego tytułu oraz innych rzeczy, które dopiero co wymieniono, żądamy przeto, aby ci odwdzięczyli się nam swoją czystością, czujnością we wszystkich sprawach i uczciwą i sprawiedliwą kalkulacją wszelkich działań oraz czystą ręką. Jeśli jednak okaże się, że uchybiają czemuś albo dopuszczają się kradzieży, albo tolerują złodziei, albo nie ścigają ich wszelkimi sposobami i nie skazują na śmierć tych, którzy na nią zasługują, nie wypędzają z tego wielkiego miasta — tam, gdzie polecimy — tych, którzy popełnili pospolite przestępstwa, niech wiedzą, że sami zdadzą za to rachunek nie tylko przed Bogiem, ale i przed nami. Będą odpowiedzialni za wszelkie szkody, które przytrafiły się poddanym, i nasz gniew oraz zostaną szybko odwołani w niesławie z urzędu. Podejmujemy trudy i ponosimy wielkie wydatki dlatego, aby żadnemu z naszych poddanych nie groziły fałszywe oskarżenie, utrata pieniędzy albo życia ani nic podobnego, lecz wszystko działa się po [przeprowadzeniu] stosownego dochodzenia.

¹³ Termin *matricarii* odnosił się do urzędników publicznych (głównie wojskowych) wymienionych w oficjalnym spisie zwanym *matricula* (zob. A. Berger, *Encyclopedic...*, s. 578).

EPILOG

Wszyscy zatem, poznaawszy naszą wolę dzięki temu cesarskiemu rozporządzeniu i prawu — ponieważ nie pomijamy niczego, co jest w waszym interesie — módlcie się za naszą władzę, która tak się o was troszczy, tak utożsamia się z problemami dotykającymi każdego z was, tak otacza was wszystkich ojcowską troską.

Do ogłoszenia naszym obywatelom w Konstantynopolu.

Wydano 15 października, w Konstantynopolu, za konsulatu najdostojniejszego pana Belizariusza¹⁴, w okresie czternastej indykcji¹⁵.

KOMENTARZ

PRAEFECTUS VIGILUM JAKO POPRZEDNIK PRAETOR PLEBIS

W noweli 13 cesarz ustanowił pretora ludu (*praetor plebis*) — nowy urząd, który zastąpił dotychczasowego prefekta straży (*praefectus vigilum*)¹⁶. Wprowadzając nowy urząd, cesarz związał go z tradycją rzymską¹⁷, co wpisuje się w poli-

¹⁴ Szerzej na temat życia i dokonane go wybitnego wodza zob. I. Hughes, *Belisarius. The Last Roman General*, Yardley 2009 (polskie wydanie: *Belizariusz. Wódz Bizancjum*, przeł. M. Fafiński, Poznań 2016).

¹⁵ Przekład autora. Termin *indictio* oznaczał początkowo nadzwyczajny podatek, nakładany przez cesarzy dla zaspokojenia konkretnych potrzeb. Z biegiem czasu zaczęto nim określać cykle podatkowe. Od 1 września 312 roku indykcja stała się piętnastoletnim cyklem, podczas którego wysokość podatku miała pozostać niezmienną (szerzej na temat cykli podatkowych zob. L. Depuydt, *AD 297 as the Beginning of the first Indiction Cycle*, „The Bulletin of the American Society of Papyrologists” 24, 1987, nr 3–4, s. 137–139; Y.E. Meimaris, K. Kritikakou, P. Bougia, *Chronological Systems in Roman-Byzantine Palestine and Arabia. The Evidence of the Dated Greek Inscriptions*, Athens 1992, s. 32–34; R. Duncan-Jones, *Money and Government in the Roman Empire*, Cambridge 1994, s. 59–63; R.S. Bagnall, K.A. Worp, *Chronological Systems of Byzantine Egypt*, Leiden-Boston 2004). Ponieważ w cesarstwie rok podatkowy i kalendarzowy pokrywały się (trwały od 1 września do 31 sierpnia), słowo *indictio* (w języku greckim *ivδικτιών* albo *ἐπιτέμνησις*) nabrało stopniowo znaczenia chronologicznego, które zachowało po ostatecznej utracie znaczenia podatkowego. Termin *indictio* używany był w odniesieniu do każdego roku w piętnastoletnim cyklu, bez dodatkowego określania, który to cykl. W 537 roku Justynian postanowił (*Nov.* 47,1), że wszystkie dokumenty muszą zawierać datację z podaniem indykcji. Określając datę wydania noweli 13, podano czternastą indykcję. Należy przez to rozumieć czternasty rok ówczesnego cyklu, a nie czternasty cykl.

¹⁶ W przeciwieństwie do Konstantynopola, w Rzymie i Rawennie królestwa Ostrogotów nadal istniał urząd *praefectus vigilum*. Zob. *Cassiodori Senatoris Variae* 7,7 i 8. Por. W. Ensslin, *Praefectus vigilum*, RE 1954, t. 22 2, szp. 1346–1347; W. Sinnigen, *The Officium of the Urban Prefecture during the Later Roman Empire*, Rome 1957, s. 94.

¹⁷ Pierwszy pretor, *praetor urbanus*, został ustanowiony w Rzymie w 367 roku p.n.e. po uchwaleniu *leges Liciniae Sextiae* i sprawował jurysdykcję w sporach między obywatelami rzymskimi. W 242 roku dodano pretora dla peregrynów (*praetor peregrinus*), który sprawował jurysdykcję w sporach między peregrynami oraz mieszanymi, gdy jedna ze stron nie była obywatelem rzymskim. Około 227 roku p.n.e. liczbę pretorów powiększono do czterech, dwóch dla Rzymu i dwóch dla

tykę przywracania *Imperium Romanum* nie tylko na poziomie terytorialnym, lecz także instytucjonalnym¹⁸.

Pojawienie się urzędu prefekta straży związane było z odbudową i reformą starożytnej straży pożarnej¹⁹. Szerszą reformę tej instytucji rozpoczęto od 6 roku p.n.e. Rzym został podzielony na czternaście regionów. Utworzono siedem kohort *vigiles*, liczących po 1 tys. ludzi, dowodzonych przez trybuna. Każda kohorta strzegła dwóch regionów. Na czele tej organizacji stał *praefectus vigilum*, urzędnik mianowany przez cesarza, wybierany z osób zaliczanych do *ordo equester*.

Urzędowi temu Paulus poświęcił dzieło zatytułowane *Liber singularis de officio praefectus vigilum*, którego fragmenty cytowane są w *Digestach Justyniańskich*²⁰.

provincji (*praetores provinciales*), w których mieli oni pełną jurysdykcję cywilną i karną, z wyjątkiem spraw dotyczących żołnierzy. Za czasów Sulli w 82 roku p.n.e. pretorów było już ośmiu: *praetor urbanus* i *praetor peregrinus* oraz sześciu *praetores quaesitores* z jurysdykcją w sprawach karnych. Od czasów Cezara przez cały okres panowania dynastii julijsko-klaudyjskiej liczba pretorów wahała się. Za czasów Augusta (27 p.n.e.–14 n.e.) wprowadzono dwóch *praetores aerarii*, których zniósł Klaudiusz (41–54 n.e.). Ten ostatni utworzył dwóch *praetores fideicommissarii*, których liczbę Tytus (79–81 n.e.) zredukował do jednego. Nerva (96–98 n.e.) wprowadził urząd *praetor fiscalis*, który miał rozstrzygać spory między skarbem cesarskim a osobami prywatnymi, a Marek Aureliusz (161–180 n.e.) — *praetor tutelaris*, który odpowiadał za sprawy dotyczące opieki. Na początku III wieku n.e. pojawił się *praetor de liberalibus causis* mający jurysdykcję w zakresie sporów o wolność. *Praetor peregrinus* stracił na znaczeniu wraz z edyktem Karakalli w 212 roku n.e., który nadał status obywatela rzymskiego prawie wszystkim wolnym poddanym w imperium. Od III wieku uprawnienia sądownicze pretorów były stopniowo ograniczane w związku z rozwojem urzędu prefekta miasta.

¹⁸ Szerzej na temat wątków antykwarycznych w działaniach Justyniana zob. M. Maas, *Roman History and Christian Ideology in Justinianic Reform Legislation*, „Dumbarton Oaks Papers” 40, 1986, s. 17–31; C. Pazdernik, *Justinianic Ideology and the Power of the Past*, [w:] *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*..., s. 185–214; C. Roueche, *Provincial Governors and Their Titulature in the Sixth Century*, „Antiquite Tardive” 1998, nr 6, s. 83–89.

¹⁹ Wcześniej ochrona przeciwpożarowa należała, jak wynika z D. 1,15,1, do obowiązków *tresviri capitales*, wspomaganych przez edylów i trybunów plebejskich (zob. M. Kuryłowicz, *Tresviri capitales oraz edylowie rzymscy jako magistratury policyjne*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G” 40, 1993, nr 9, s. 72–73). Na temat *tresviri capitales* zob. C. Cascione, *Tresviri capitales. Storia di una magistratura minore*, Napoli 1999. Na temat ochrony przeciwpożarowej w Rzymie zob. O. Robinson, *Fire Prevention at Rome*, „Revue Internationale des Droits de l’Antiquité” 24, 1977, s. 377–388.

²⁰ D.1,15: *Paulus libro singulari de officio praefecti vigilum: pr. Nam salutem rei publicae tueri nulli magis creditur convenire nec alium sufficere ei rei, quam Caesarem. Itaque septem cohortes oportunis locis constituit, ut binas regiones urbis unaquaeque cohors tueatur, praepositis eis tribunis et super omnes spectabili viro qui praefectus vigilum appellatur. 1. Cognoscit praefectus vigilum de incendiariis effractoribus furibus raptoribus receptatoribus, nisi si qua tam atrox tamque famosa persona sit, ut praefecto urbi remittatur. Et quia plerumque incendia culpa fiunt inhabitantium, aut fustibus castigat eos qui negligentius ignem habuerunt, aut severa interloquutione comminatus fustium castigationem remittit. 2. Effracturae fiunt plerumque in insulis in horreisque, ubi homines pretiosissimam partem fortunarum suarum reponunt, cum vel cella effringitur vel armarium vel arca: et custodes plerumque puniuntur, et ita divus Antoninus Erucio claro*

Praefectus vigilum był uprawniony do orzekania *extra ordinem* w sprawach należących do jego kompetencji i miał władzę wymierzania bardzo surowych kar: chłosty, *damnatio ad metalla*, a w przypadku niewolników — nawet kary śmierci.

Praefectus vigilum funkcjonował również w Konstantynopolu. Pierwszą wzmiankę o nim znajdujemy w ustawie Walentyniana II (385–389)²¹. Według *Notitia Dignitatum*, źródła pochodzącego z pierwszej połowy V wieku, *praefectus vigilum* podlegał prefektowi Rzymu. Podobnie było w Konstantynopolu. Prefekt straży był podrzędnym urzędnikiem odpowiedzialnym za tak zwanych *vicomagistri*, którzy pilnowali nocą dzielnic miasta. Za gaszenie pożarów odpowiedzialni byli w Konstantynopolu *collegiati* lub *corporati*, rekrutujący się z różnych cechów²².

rescripsit. Ait enim posse eum horreis effractis quaestionem habere de servis custodibus, licet in illis ipsius imperatoris portio esset. 3. Sciendum est autem praefectum vigilum per totam noctem vigilare debere et coerrare calciatum cum hamis et dolabris, ut curam adhibeant omnes inquilinos admonere, ne negligentia aliqua incendii casus oriatur. 4. Praeterea ut aquam unusquisque inquilinus in cenaculo habeat, iubetur admonere. 5. Adversus capsarios quoque, qui mercede servanda in balineis vestimenta suscipiunt, iudex est constitutus, ut, si quid in servandis vestimentis fraudulenter admiserint, ipse cognoscat. — PAULUS w księdze jedynej monografii *O urzędzie naczelnika straży*. Sądził on bowiem, że nikomu innemu, tylko właśnie cesarzowi najbardziej wypada troszczyć się o bezpieczeństwo państwa i nikt inny nie jest bardziej odpowiedni, by wykonywać takie zadania. Stąd powołał on siedem oddziałów (kohort), lokując je w odpowiednich częściach <miasta>, tak aby każdy z nich troszczył się o <bezpieczeństwo> dwóch jego dzielnic, i postawił na ich czele trybunów, a ponad nimi znakomitego męża, który nazywany jest naczelnikiem straży. 1. Naczelnik ten rozpoznaje sprawy podpalaczy, włamywaczy, złodziei, rabusiów i dających schronienie przestępcom, z wyjątkiem przypadków, gdy sprawca jest osobą tak okrutną i mającą tak złą opinię, iż musi zostać przekazany prefektowi miasta. I ponieważ wiele pożarów domostw powstaje wskutek winy ich mieszkańców, tych z nich, którzy niedbale obchodzili się z ogniem albo karze on chłostą, albo po udzieleniu srogiej nagany daruje im chłostę. 2. Najczęściej zdarzają się włamania do domów czynszowych i magazynów, gdzie w piwnicach, szafach albo skrzyniach ludzie trzymają najbardziej wartościowe dobra. W większości przypadków karani są również dozorczy, i tak też w swym reskrypcie boski cesarz Antoninus <Karakalla> odpowiedział Eruciusowi Clarusowi. Powiedział on mianowicie, że Erucius mógł, po tym jak magazyny zostały ograbione, przeprowadzić dochodzenie wśród stróżujących niewolników, nawet jeśli w części należeli do samego cesarza. 3. Należy wiedzieć, że naczelnik straży powinien całą noc czuwać <nad porządkiem w mieście> i wraz ze swymi ludźmi robić obchód, uzbrojony w kubły na wodę i topory, 4. a także, że jest on zobowiązany zwracać uwagę wszystkim mieszkańcom, aby zachowywali się ostrożnie i aby przez jakieś niedbalstwo nie wybuchł pożar. Ponadto do jego obowiązków należy pilnowanie, aby każdy z mieszkańców miał zapas wody na swoim piętrze, <która mogła by służyć gaszeniu pożarów>. 5. Jest również ustanowiony sędzią wobec osób, które za zapłatą podjęły się strzeżenia rzeczy w łaźni, tak aby sam mógł rozpoznać sprawy tych, którzy okazali się nieuczciwi, gdy pilnowali <powierzonych im> ubrań (*Digesta Iustiniani. Digesta Justyniańskie. Tekst i przekład*, red. T. Palmirski, przeł. K. Hilman *et al.*, t. 1, Kraków 2013).

²¹ Zob. C. 1,43,1.

²² Zob. A. Γκουτζιουκώστας, *Ο πράιτωρ...*, s. 143.

Dzięki wprowadzeniu nowego urzędu Justynian dokonał podziału pretorów w Konstantynopolu na pretorów senatu i pretorów ludu (*Nov.* 13,1,1).

NAZWA NOWEGO URZĘDNIKA

W tytule greckiego²³ oryginału noweli użyto dopełniaczy liczby mnogiej rzeczownika *πραιτωρ* (*praītor*) i liczby pojedynczej rzeczownika *δήμος* (*dēmos*). W tekście noweli ustawodawca czyni dokładnie odwrotnie, używając nazwy *πραιτωρ τῶν δήμων*. Drugi element tytułatury występuje zatem w tekście noweli w dopełniaczu liczby mnogiej. Jest to dość powszechne zjawisko w późnej grece²⁴. Już w starożytnych Atenach słowa *δήμοι* używano w odniesieniu do demów lub okręgów, na które podzielone było miasto. W późnym antyku słowo to było również używane w liczbie mnogiej na oznaczenie facji cyrkowych, które były jedną z głównych przyczyn zamieszek w Konstantynopolu w tamtym okresie²⁵.

Łaciński przekład noweli 13²⁶ nie zawiera jednolitej tytułatury nowego urzędu. Jej łaciński tytuł brzmi *De praetoribus populi*. Rzeczownik *populus* jest w nim

²³ Greka stała się językiem urzędowym, a zatem głównym językiem cesarskiej kancelarii, około 535 roku. Prawdopodobnie wpływ na tę zmianę miał jeden z najważniejszych urzędników Justyniana, prefekt Wschodu Jan z Kapadocji, który — jak się przyjmuje — mógł rozszerzyć na kancelarię cesarską praktykę, która od dawna była standardem w urzędach prefektury (zob. A.M. Honoré, *Tribonian*, London 1978, s. 125; M. Maas, *John Lydus and the Roman Past. Antiquarianism and Politics in the Age of Justinian*, London-New York 1992, s. 13, 32 i 87; F. Millar, *A Greek Roman Empire. Power and Belief Under Theodosius II (408–450)*, Berkeley 2006, s. 84–96).

²⁴ Zob. A. Cameron, *Circus Factions. Blues and Greens at Rome and Byzantium*, Oxford 1976, s. 28–39.

²⁵ Zob. G. Greatrex, *The Nika Riot. A Reappraisal*, „Journal of Hellenic Studies” 1997, t. 117, s. 60–86.

²⁶ Powstał on, tak jak przekłady innych noweli, w nieodległym czasie od sporządzenia greckiego oryginału. Źródłem wiedzy o nowelach Justyniana na Zachodzie były przede wszystkim dwa łacińskie zbiory nowel powstałe w VI wieku. Pierwszym z nich była *Epitome Iuliani*, skomponowana około 556–557 roku (zob. P. Noailles, *Les collections de nouvelles de Empereur Justinien*, t. 1, Paris 1912–1914, s. 149–160). Julian uchodził za najznakomitszego profesora uczelni w Konstantynopolu. Przetłumaczył nowele z greki na łacinę, aby pomóc łacińskojęzycznym studentom prawa z terenów dawnego cesarstwa zachodniorzymskiego — a zwłaszcza z Rzymu, gdzie nadal istniała szkoła prawnicza (zob. D. Liebs, *Die Jurisprudenz im spätantiken Italien*, Berlin 1987; L. Loschiavo, *Was Rome still a Centre of Legal Culture between the 6th and 8th Centuries? Chasing the Manuscripts*, „Rechtsgeschichte” 23, 2015, s. 83–108) — udającym się w celu zapoznania się z aktualnym stanem ustawodawstwa cesarskiego do szkół prawniczych w Konstantynopolu i Bejrucie, którym to szkołom Justynian nadał specjalny status (zob. H.J. Scheltema, *L'enseignement de droit des antécédents*, Leiden 1970, s. 1–6). Drugim łacińskim zbiorem nowel jest dzieło nieznanego autorstwa, występujące pod tytułem *Authenticum* (szerzej na jego temat zob. P. Noailles, *Les collections de nouvelles de Empereur Justinien*, t. 1, s. 160–178).

odpowiednikiem greckiego rzeczownika δῆμος. W tekście noweli używa się jednak określenia *praetor plebis*²⁷.

PRZYCZYNY WPROWADZENIA NOWEGO URZĘDU

We wstępie noweli 13 Justynian uzasadnił główny powód wprowadzenia nowego urzędu. Cesarz podkreślił (*Nov.* 13,1), że wśród mieszkańców Konstantynopola zapanowało błędne wyobrażenie co do obowiązków prefekta straży, który w języku greckim określany był przydomkiem νυκτέπαρχος (*nyktéparchos*). W związku z tym obywatele uznawali go za urzędnika odpowiedzialnego za utrzymanie ładu tylko w nocy, a nie za całodziennego strażnika porządku w stolicy, co w efekcie było jedną z przyczyn upadku tego urzędu. Zastępując prefekta straży urzędem pretora ludu, cesarz związał nowy urząd z tradycją rzymską, co wpisało się w politykę przywracania *Imperium Romanum* nie tylko na poziomie terytorialnym, lecz także instytucjonalnym.

Inną przyczyną były nieprawidłowości zachodzące przy powoływaniu prefekta straży. Cesarz pisze, że urząd ten mieszkańcy Konstantynopola zaczęli traktować jako niski i niewarty uwagi do tego stopnia, że nie był on obsadzany za pomocą cesarskich nominacji, lecz pozostawał w gestii prefektów tego miasta. Cesarz stwierdza wyraźnie, że urząd prefekta straży obejmowali często ludzie z otoczenia prefekta miasta i „kierowali nim w najgorszy możliwy sposób”.

SPOSÓB POWOŁANIA

Justynian określił w noweli sposób powołania pretora ludu. Wyraźnie zaznaczył, że nikt nie obejmie wspomnianego urzędu, zanim nie otrzyma cesarskiej nominacji. Pretora ludu mianować miał zatem sam cesarz, od którego urzędnik ten bezpośrednio zależał i otrzymywał dokument mianowania. Nie był zatem, jak wcześniej prefekt straży, podwładnym prefekta miasta, ale niezależnym urzędnikiem, jednak niższą rangą w stosunku do *praefectus urbi*.

KRYTERIA, JAKIE WINNI SPEŁNIAĆ KANDYDACI NA URZĄD

Pretor ludu musiał pochodzić co najmniej z osób określanych jako *spectabiles*²⁸, podobnie jak szefowie administracji prowincjonalnej i *quaesitor*²⁹. O urząd

²⁷ Ponieważ oryginał noweli sporządzono w języku greckim, zgodnie z greckim określeniem *παίτωρ τῶν δῆμων* nazwę nowego urzędnika przetłumaczyłem jako „pretor ludu”.

²⁸ W greckim tekście noweli określeniu temu odpowiada przymiotnik *περίβλεπτοι* (zob. *Nov.* 13,4,1; 13,6,1).

²⁹ Urząd *quaesitor*a został ustanowiony w 539 roku w noweli 80 cesarza Justyniana. Do uprawnień tego urzędnika należała między innymi kontrola przepływu legalnej i nielegalnej imigra-

ten mogły się również starać osoby należące do najwyższej rangi, czyli *illustres*³⁰. Kandydaci, jak píše cesarz, powinni dać się poznać „jako odpowiedni i godni naszego świadectwa”.

Justynian precyzuje też oczekiwania co do cech osobowości kandydatów na nowy urząd. Powinni być oni pod każdym względem uczciwi i nienaganni, wolni od zarzutu jakiegokolwiek kradzieży oraz mieć „czyste ręce”.

WYNAGRODZENIE

Cesarz określił w noweli wynagrodzenie dla nowego urzędnika. Miało to być corocznie 10 libr złota z tytułu annony. Władca uznał, że ta kwota jest wystarczająca i daje gwarancję uczciwego pełnienia urzędu.

Justynian podkreślił też, że *praetor plebis* nie mógł wręczyć nikomu żadnej δόσις (*dósis*), a więc darowizny za objęcie urzędu, a także przyjmować korzyści majątkowych już po objęciu urzędu. Musiał w tym przedmiocie złożyć stosowną przysięgę.

UPRAWNIENIA PRETORA LUDU

Z noweli 13 wynika jednoznacznie, że nowy urzędnik miał być organem policyjnym i jurysdykcyjnym w sprawach dotyczących kradzieży, zabójstw, cudzołóstw, porwań i temu podobnych przestępstw. Miał też chronić obywateli i ich mienie przed pożarami. Jego zadaniem miało też być tłumienie publicznych buntów. Pretor ludu miał również zajmować się wykonywaniem wyroków wydanych przez sąd prefekta miasta.

Pretor ludu przejął zatem obowiązki prefekta miasta oraz dbał o bezpieczeństwo i porządek w stolicy, co może być związane ze świeżym jeszcze wspomnieniem kilkudniowej rewolty ludowej w styczniu 532 roku, określanej mianem powstania Nika³¹. *Praetor plebis* był więc urzędnikiem autonomicznym, mającym

cji do stolicy Bizancjum. *Quaesitor* badał ludzi przejeżdżających przez Konstantynopol (ustalał ich imiona, pochodzenie i powody przybycia do miasta). Zajmował się również zwalczaniem korupcji wśród urzędników państwowych, badaniem spraw o fałszerstwa, przestępstwa świętokradztwa i pederastii (szerzej na temat ustanowienia tego urzędnika, jego funkcji, organizacji urzędu, obowiązków i uprawnień jurysdykcyjnych zob. E. Franciosi, *Riforme istituzionali...*, s. 112–134; A. Γκουτζιουκάστας, Ο θεσμός του κοιαιστωρα του ιερού παλατίου. Η γένεση, οι αρμοδιότητες και η εξέλιξη του, Θεσσαλονίκη 2001.

³⁰ Zob. Nov. 13,3.

³¹ Szerzej zob. J.B. Bury, *The Nika Riot*, „The Journal of Hellenic Studies” 1897, t. 17, s. 92–119; G.B. Greatrex, *The Nika Riot...*; J.J. Ayaita, *Justinian und das Volk im Nikaaufstand*, Heidelberg 2016; http://archiv.ub.uniheidelberg.de/volltextserver/20002/1/Ayaita_Nikaaufstand.pdf (dostęp: 2.01.2023).

wyraźnie szerszą jurysdykcję w sprawach karnych niż *praefectus vigilum*, którego uprawnienia przejął.

PERSONEL POMOCNICZY

Justynian skrytykował w noweli dotychczasowe służby pomocnicze prefekta straży (Nov. 13,4), między innymi tropicieli rabusiów, żołnierzy zwolnionych z normalnych obowiązków oraz złodziei kieszonkowych. Zdaniem cesarza: „każdego powinno się raczej ukarać, niż utrzymywać w taki sposób”. Z noweli nie wynika jednak, że pretor ludu nie mógł dalej korzystać z ich usług. Zakaz taki wydawałby się nierealny z punktu widzenia skuteczności jego działań, które wymagały wsparcia różnego rodzaju informatorów w środowiskach przestępczych.

Cesarz wymienia w noweli nowych pomocników pretora ludu. Pisze, że „powinien także mieć jednego asesora”, a więc osobę wspierającą pretora swą wiedzą prawniczą, wybieraną z grona osób biegłych w prawie. Działania pretora miało także wspierać 20 żołnierzy i 30 strażników ognia.

Od nowego urzędnika cesarz oczekiwał takiego działania, aby „podwładni lękali się swego przełożonego i czynili wszystko energicznie i lojalnie”.

ODPOWIEDZIALNOŚĆ

W przypadku przekupstwa lub niewłaściwego wykonywania obowiązków *praetor plebis* odpowiadał przed samym cesarzem i miał być karany pozbawieniem urzędu. Sumienne wypełnianie obowiązków mogło być nagrodzone awansem na wyższe stanowisko.

OCENA DZIAŁALNOŚCI PRETORA LUDU PRZEZ ÓWCZESNYCH AUTORÓW

Wzmianki o działalności pretora ludu w źródłach z VI wieku są nieliczne. Najwięcej uwagi poświęcił mu Prokopiusz. Autor ten poddał bardzo surowej krytyce działania pretora ludu w *Historii sekretnej*. Do tej negatywnej opinii należy podchodzić jednak z dużym dystansem, albowiem dzieło to jest jednym wielkim paszkwilem na Justyniana i Teodorę³². Historyk ukazał w nim ten urząd jako jedno z narzędzi cesarskiej tyranii. Oskarżył pretora o przekazywanie cesarzowi pienię-

³² Na temat Teodory zob. J.A. Evans, *The Empress Theodora. Partner of Justinian*, Austin 2002; J.A. Evans, *The Power Game in Byzantium. Antonina and the Empress Theodora*, London-New York 2011; P. Cesaretti, *Theodora. Empress of Byzantium*, New York 2004; D. Potter, *Theodora. Actress, Empress, Saint*, New York 2015.

dzy, które wcześniej zostały skradzione ludziom, a następnie odzyskane³³, oraz udział w prześladowaniu astrologów³⁴ i osób podejrzanych o pederastię³⁵.

KWESTIE SPORNE

Pierwszą kwestią wywołującą spory wśród uczonych jest liczba pretorów ludu. W tytułach greckiej i łacińskiej wersji noweli 13 mowa jest, odpowiednio, o pretorach demosu i pretorach ludu, podobnie jak w noweli 14 z tego samego

³³ Prokopiusz z Cezarei, *Historia sekretna*, przeł. A. Konarek, Warszawa 1998 (dalej: *Historia sekretna*), 20,9–13: „Po drugie, Justynian wprowadził liczne tak zwane monopole, dobrobyt poddanych oddając w pacht ludziom, którzy chcieli się tym łajdactwem zajmować. Rezultat był taki, że pobierał za te transakcje opłaty i więcej się sprawą nie zajmował, a jednocześnie tym, z którymi zawarł umowę, zostawiał pewną swobodę działania. I w ten sam nieczyny sposób postępował zupełnie jawnie z wszystkimi innymi urzędami. Skoro więc cesarz zawsze zabierał jakąś, choćby niewielką, część kradzionych pieniędzy, urzędnicy oraz ci, którym powierzono różne sprawy, z tym większą bezczelnością łupili ze skóry ludzi, którzy wpadli w ich szpony. I jak gdyby nie wystarczyło mu do tego celu z dawna istniejące urzędy, wymyślił dwie nowe oficjalne funkcje, chociaż dawniej wszystkimi przestępstwami zajmował się prefekt miasta. Teraz jednak, chcąc mieć jeszcze więcej donosicieli i dzięki temu jeszcze łatwiej znęcać się nad niewinnymi, Justynian mianował tych nowych. Jeden z nich, którego nazwał »pretorem plebsu«, miał się rzekomo zajmować złodziejami, drugiemu zaś, zwanemu *quaesitor*, cesarz powierzył ściganie pederastów, tych, którzy utrzymywali niedozwolone stosunki z kobietami, a także karanie przestępstw przeciw religii. Otóż pretor, ilekroć wykrył jakąś poważną kradzież, oddawał skradzione pieniądze Justynianowi, twierdząc, iż nie potrafi znaleźć właściciela; w ten sposób cesarz uczestniczył zawsze w najcenniejszych łupach. *Quaesitor* natomiast, ukarawszy przestępcę, oddawał cesarzowi tyle, ile chciał, przy czym sam się nie mniej bogacił, bezprawnie grabiąc cudze mienie. Pomocnicy tych dygnitarzy nigdy nie sprawdzali oskarżycieli ani nie przedstawiali świadków; przez cały ten czas nieszczęśnicy, którzy wpadli w ich ręce, byli w największej tajemnicy, bez sądu i dowodów winy, zabijani i ograbiani z majątku.

Później ten zbrodniarz zlecił obu nowym urzędnikom i prefektowi miasta, by zapoznawali się z wszystkimi bez różnicy oskarżeniami, przykazując im jednocześnie, aby jeden przez drugiego starali się pokazać, który z nich potrafi w jak najkrótszym czasie zgubić jak największą liczbę ludzi. Podobno jeden z nich zapytał, co będzie, jeżeli wpłynie na kogoś skarga do wszystkich trzech naraz: który ma się wtedy zająć sprawą? A cesarz na to: »Ten, który ubiegnie innych«.

³⁴ *Historia sekretna* 11,37: „Oboje też bardzo niechętnie patrzyli na astrologów i dlatego urzędnik, który zajmował się tropieniem złodziei, znęcał się nad tymi ludźmi niemiłosiernie, bił ich i obwoził po całym mieście na wielbłądach, chociaż byli to ludzie starzy czcigodni, a on miał im to tylko do zarzucenia, że pragnęli w tym mieście uprawiać naukę o gwiazdach”.

³⁵ *Historia sekretna* 16,19–20: „Kiedy indziej Teodora rozgniewała się na pewnego młodzieńca imieniem Basjanus, który obraźliwie się o niej wyrażał. Był on potomkiem znacznego rodu i należał do stronnictwa Zielonych. Dowiedziawszy się o gniewie cesarzowej, Basjanus schronił się w kościele Michała Archaniola, ona zaś natychmiast posłała urzędnika, zajmującego się sprawami porządkowymi, przykazując mu nie poruszać sprawy tej osoby, lecz oskarżyć młodzieńca o pederastię. Urzędnik usunął go ze świątyni i wymierzył mu jakąś szczególnie okrutną karę, ludność zaś widząc, że to szlachetne i delikatne ciało zostało tak haniebnie pogwałcone, rozpaczła nad nim i błagała niebiosa o zmiłowanie. Ale ona tym surowiej go ukarała i najprzód poleciła go wykastrować, a następnie bez sądu skazała na śmierć i skonfiskowała cały jego majątek. Bo ilekroć ta miła kobietka wpadła w gniew, żadna świątynia nie była nietykalna, wszelkie prawo traciło moc i nawet prośby całej ludności miasta nie mogły uratować winnego”.

roku³⁶. W regulacjach wydawanych przez Justyniana od 539 roku wspomniany jest jednak tylko jeden pretor demosu³⁷. Niektórzy komentatorzy postawili zatem hipotezę, że początkowo wprowadzono kilku pretorów ludu, a od 539 roku ograniczono ich liczbę do jednego. Została ona jednak odrzucona przez większość badaczy³⁸. W źródłach literackich mamy wzmianki o funkcjonowaniu tylko jednego urzędnika³⁹.

Późniejsze zbiory prawa również nie wyjaśniają nam tej kwestii, gdyż w jednych używa się liczby mnogiej, w innych zaś pojedynczej. Posługiwanie się liczbą mnogą w odniesieniu do autorytetu nie jest zresztą rzadkim zjawiskiem w źródłach bizantyjskich, nawet jeśli dotyczy pojedynczego urzędnika. Należy zatem uznać, że wprowadzono jednego urzędnika, a nie kilku⁴⁰.

Drugą kwestią sporną są ramy czasowe funkcjonowania tego urzędu. Po raz ostatni pojawia się on w źródłach pod koniec VI wieku, za czasów cesarza Maurycyego. Teofilakt Simokatta wyraźnie potwierdza istnienie tego urzędnika i sądu, któremu przewodniczył⁴¹.

Urząd pretora ludu nie jest poświadczony w źródłach z VII i VIII wieku. Jego obowiązki zostały przejęte w tym czasie prawdopodobnie przez służby prefekta miejskiego, który pełnił funkcje policyjne⁴².

Nieliczni badacze są jednak zdania, że można mówić o ciągłości tej instytucji aż do IX wieku⁴³. Pogląd ten oparty jest głównie na fragmencie *Bazylik* 6,5,4–7, w którym cytowana jest obszernie nowela 13. Wzmianki o pretorze znajdują się także w kilku opracowaniach, będących pochodnymi *Bazylik*⁴⁴.

JUSTINIAN'S NOVEL 13 "ON THE PRAETOR OF THE PEOPLE"

Summary

The article is devoted to Novel 13 of Justinian I "On the praetor of the people," issued in 535 A.D. It includes the first Polish translation of the novel with a brief commentary. In the constitution in question the emperor created a new magistracy — the praetor of the people (*praetor plebis*), who replaced the existing praetor of the vigiles (*praefectus vigilum*). A new magistracy was to be directly responsible to the emperor, and not — as was his predecessor — to the urban praefect of

³⁶ Zob. *Nov.* 14,1.

³⁷ Zob. *Nov.* 80 pr. (539 rok); *Nov.* 90,1,1 (541 rok).

³⁸ Zob. A. Γκουτζιουκώστας, *Ο πραιτωρ...*, s. 151.

³⁹ *Historia sekretna* 20,9–10; Jan Lydos, *O urzędach* 2,29; Jan Malalas, *Chronographia*, red. H. Thurn, Berlin 2000, s. 479.

⁴⁰ Zob. A. Γκουτζιουκώστας, *Ο πραιτωρ...*, s. 152.

⁴¹ *Historia powszechna* 6,2,2–9.

⁴² Szerzej na ten temat zob. Zob. A. Γκουτζιουκώστας, *Ο πραιτωρ...*, s. 156–157, przyp. 92.

⁴³ Tak K.E. Zachariä von Lingenthal, *Geschichte des griechisch-römischen Recht*, Berlin 1892, s. 372; E. Franciosi, *Riforme istituzionali...*, s. 101–102.

⁴⁴ Wymienia je A. Γκουτζιουκώστας, *Ο πραιτωρ...*, s. 154–155.

Constantinople. The praetor of the people was to serve as a policing and judicial magistracy in cases concerning thefts, homicides, adulteries, kidnappings and other crimes of similar character. He was also responsible for protection of citizens and their property against fires.

Keywords: Roman Law, Justinian, the Novels of Justinian, the Novel 13, *praetor plebis*, *praefectus vigilum*

BIBLIOGRAFIA

- Avotins I., *On the Greek of the Novels of Justinian. A Supplement to Liddell-Scott-Jones together with Observations on the Influence of Latin on legal Greek*, Hildesheim 1992.
- Ayaita J.J., *Justinian und das Volk im Nikaauflstand*, Heidelberg 2016, http://archiv.ub.uniheidelberg.de/volltextserver/20002/1/Ayaita_Nikaauflstand.pdf.
- Bagnall R.S., Worp K.A., *The Chronological Systems of Byzantine Egypt*, Leiden-Boston 2004.
- Barker J.W., *Justinian and the Later Roman Empire*, Madison 1966.
- Bell P.N., *Social Conflict in the Age of Justinian. Its Nature, Management, and Mediation*, Oxford 2013.
- Berger A., *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1953.
- Berger A., s.v. *Illustris*, RE 1915, t. 9, szp. 1070–1085.
- Bonini R., *Introduzione allo studio dell'età giustiniana*, Bologna 1980.
- Browning R., *Justinian and Theodora*, London 1971.
- Browning R., *Justynian i Teodora*, przeł. M. Boduszyńska-Borowikowa, Warszawa 1977.
- Bubenik V., *The Rise of Koiné*, [w:] *A History of Ancient Greek: from the Beginnings to Late Antiquity*, red. A.F. Christidis, Cambridge 2007, s. 342–345.
- Bury J.B., *The Nika Riot*, „The Journal of Hellenic Studies” 1897, t. 17, s. 92–119.
- Cameron A., *Circus Factions. Blues and Greens at Rome and Byzantium*, Oxford 1976.
- Cascione C., *Tresviri capitales. Storia di una magistratura minore*, Napoli 1999.
- Cesaretti P., *Theodora. Empress of Byzantium*, New York 2004.
- Depuydt L., *AD 297 as the Beginning of the first Indiction Cycle*, „Bulletin of the American Society of Papyrologists” 24, 1987, nr 3–4, s. 137–139.
- Diehl Ch., *Justinien et la civilization byzantine au VI siècle*, Paris 1901.
- Digesta Iustiniani. Digesta Justyniańskie. Tekst i przekład*, red. T. Palmirski, przeł. K. Hilman, M. Hładyszewska, T. Palmirski, H. Wolanin, J. Zabłocki, t. 1, Kraków 2013.
- Duncan-Jones R., *Money and Government in the Roman Empire*, Cambridge 1994.
- Ensslin W., *Praefectus vigilum*, RE 1954, t. XXII 2, szp. 1346–1347.
- Evans J.A., *Justynian i Imperium Bizantyjskie*, przeł. B. Godzińska, Warszawa 2008.
- Evans J.A., *The Emperor Justinian and the Byzantine Empire*, Westport 2005.
- Evans J.A., *The Empress Theodora. Partner of Justinian*, Austin 2002.
- Evans J.A., *The Power Game in Byzantium. Antonina and the Empress Theodora*, London-New York 2011.
- Evans J.A.S., *The Age of Justinian. The Circumstances of Imperial Power*, London-New York 1996.
- Fischer G., *Between Empires. Arabs, Romans and Sasanians in Late Antiquity*, Oxford 2011.
- Franciosi E., *Riforme istituzionali e funzioni giurisdizionali nelle novelle di Giustiniano. Studi su Nov. 13 e Nov. 80*, Milano 1998.
- Γκουτζιουκώστας Α., Ο θεσμός του κοιαιστώρα του ιερού παλατίου. Η γένεση, οι αρμοδιότητες και η εξέλιξή του, Θεσσαλονίκη 2001.
- Γκουτζιουκώστας Α., Ο πραιτωρ του δήμου/των δήμων, „Βυζαντινά” 2004, nr 24, s. 133–166.

- Greatrex G., *The Nika Riot. A Reappraisal*, „Journal of Hellenic Studies” 1997, t. 117, s. 60–86.
- Guilland R., *Etudes sur l'histoire administrative de l'Empire byzantin. Sur les titres du Bas-Empire byzantin: préteur du peuple, skoutérios ou porte-bouclier, protokomès ou premier comte*, „Revue des Etudes Sud-Est Europeennes” 7, 1969, nr 1, s. 81–89.
- Guilland R., *Titres et fonctions de l'Empire byzantin*, *Variorum Reprints*, Nr XXV, London 1976.
- Heather P., *Rome Resurgent. War and Empire in the Age of Justinian*, New York 2018.
- Honoré A.M., *Tribonian*, London 1978.
- Horrocks G., *Greek: A History of the Language and its Speakers*, Oxford 2010.
- Hughes I., *Belisarius. The Last Roman General*, Yardley 2009.
- Hughes I., *Belizariusz. Wódz Bizancjum*, przeł. M. Fafiński, Poznań 2016.
- Kelly C., *Ruling the Later Roman Empire*, Cambridge 2004.
- Koehn C., *Justinian und die Armee des frühen Byzanz*, Berlin-Boston 2018.
- Kołodko P., *The Powers and Significance of the Prefect of the 'Vigiles' ('praefectus vigilum') in Ancient Rome*, „Zeszyty Prawnicze” 12, 2012, nr 4, s. 199–214.
- Kuryłowicz M., *Tresviri capitales oraz edylowie rzymscy jako magistratury policyjne*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G” 40, 1993, nr 9, s. 71–79.
- Lee A.D., *The Empire at War*, [w:] *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, red. M. Maas, Cambridge 2005, s. 113–133.
- Liebs D., *Die Jurisprudenz im spätantiken Italien*, Berlin 1987.
- Loschiavo L., *Was Rome still a Centre of Legal Culture between the 6th and 8th Centuries? Chasing the Manuscripts*, „Rechtsgeschichte” 23, 2015, s. 83–108.
- Maas M., *John Lydus and the Roman Past. Antiquarianism and Politics in the Age of Justinian*, London 1992.
- Maas M., *Roman History and Christian Ideology in Justinianic Reform Legislation*, „Dumbarton Oaks Papers” 40, 1986, s. 17–31.
- Maraval P., *L'empereur Justinien*, Paris 2003.
- Mazal O., *Justinian I. und seine Zeit. Geschichte und Kultur des byzantinischen Reiches im 6. Jahrhundert*, Köln-Weimar-Wien 2001.
- Meier M., *Justinian. Herrschaft, Reich und Religion*, München 2004.
- Meimaris Y.E., Kritikakou K., Bougia P., *Chronological Systems in Roman-Byzantine Palestine and Arabia. The Evidence of the Dated Greek Inscriptions*, Athens 1992.
- Millar F., *A Greek Roman Empire. Power and Belief Under Theodosius II (408–450)*, Berkeley 2006.
- Moorhead J., *Justinian*, London 1994.
- Noailles P., *Les collections de nouvelles de Empereur Justinien*, t. 1–2, Paris 1912–1914.
- Pazdernik C., *Justinianic Ideology and the Power of the Past*, [w:] *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, red. M. Maas, Cambridge 2005, s. 185–214.
- Potter D., *Theodora. Actress, Empress, Saint*, New York 2015.
- Prokopiusz z Cezarei, *Historia sekretna*, przeł. A. Konarek, Warszawa 1998.
- Robinson O., *Fire Prevention at Rome*, „Revue Internationale des Droits de l'Antiquité” 24, 1977, s. 377–388.
- Roueche C., *Provincial Governors and Their Titulature in the Sixth Century*, „Antiquite Tardive” 1998, nr 6, s. 83–89.
- Rubin B., *Das Zeitalter Justinians*, t. 1, Berlin 1960; t. 2, Berlin-New York 1995.
- Sarris P., *Economy and Society in the Age of Justinian*, Cambridge 2006.
- Scheltema H.J., *L'enseignement de droit des antécédents*, Leiden 1970.
- Sinnigen W., *The Officium of the Urban Prefecture during the Later Roman Empire*, Rome 1957.
- Tate G., *Justinien. L'épopée de l'Empire d'Orient, 527–565*, Paris 2004.
- The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, red. M. Maas, Cambridge 2005.
- Zachariä von Lingenthal K.E., *Geschichte des griechisch-römischen Recht*, Berlin 1892.